

С. С. ТЕЛУХА, канд. іст. наук, ст. викладач, НТУ «ХПІ»

ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ТА МИТРОПОЛИТА АНТОНІЯ (ХРАПОВИЦЬКОГО) НА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦЕРКОВНОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1918 Р.)

В статті на основі архівних джерел та наукової літератури аналізуються актуальні питання церковного життя в Україні в перші місяці діяльності Гетьманату. Висвітлено погляди лідера держави та архієрея Російської Православної церкви щодо створення Української Автокефальної Православної церкви, в контексті загальних тенденцій в українському релігійному та суспільному житті.

Ключові слова: автокефалія, вибори митрополита, Всеукраїнський Церковний Собор, Гетьманат, православна церква.

Вступ. Події національно-демократичної революції 1917-1920 рр. не минули Церкву та релігію в Україні. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. та повна зміна соціалістичних напрямків формування державності на національні, дали нові поштовхи та витки в розвитку української церкви.

Важливими для висвітлення даної теми є архівні матеріали, а саме фонди Центрального Державного архіву Вищих органів влади, Центрального Державного архіву м. Києва, Державного архіву Харківської області, справи яких містять протоколи та стенограми засідань церковних соборів різних рівнів з детальними текстами та доповідями ключових церковних фігур того часу [11; 12; 13; 26]. Особливе місце в дослідженні займають спогади Гетьмана Скоропадського, які містять унікальну інформацію, яка часто є відсутньою навіть в офіційних документах, передають специфічну атмосферу тогочасного життя, допомагають зрозуміти мотиви діяльності владики Антонія [22]. Слід згадати роботу «Церква в Українській державі, 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Скоропадського)» оскільки в ній є інформація про відносини, що склалися між Гетьманом та митрополитом Антонієм (Храповицьким), визначені головні ідейні засади, яких дотримувався Київський митрополит і міністри сповідань гетьманського уряду [30].

Метою дослідження є висвітлення поглядів гетьмана Павла Скоропадського та новопризначеного Київського митрополита владики Антонія в світлі основних питань церковного будівництва перших місяців доби Гетьманату.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх двох місяців перебування на посаді митрополита в Харкові (травень – червень 1918 р.) владиці Антонію довелося співпрацювати з урядом Гетьманату. Прихід до влади Гетьмана і, пов'язана з цим певна реставрація монархічної форми правління, викликав неабиякі надії у втомлених від революційного хаосу громадян, до яких належав і владика Антоній. Тим більше, що у «Грамоті до всього Українського народу» Гетьман задекларував ідеї православної державності та неприйняття радянської влади [15, с. 84]. Проголошення гетьманської грамоти в Харкові відбулося на зборах Союзу

хліборобів, на Соборній площі та у Кафедральному соборі міста, яке супроводжувалося урочистим молебнем та Божественними літургіями [1; 3; 6]. Від імені духовенства Харківщини Владика надіслав П. Скоропадському привітальну телеграму такого змісту: «Ясновельможний пан Боголюбивий Гетьман всієї України! Митрополит, два єпископи, духовенство і прихожани Харківської єпархії, зібравшись на єпархіальний з'їзд, від чотирьох мільйонів православного населення Харківщини, дякуємо тобі за те, що ти в час великої руїни нашої землі взяв на себе тягар оборони рідного краю і Святої Православної Церкви. Поздоровляємо тебе з прийняттям тобою державного сану твоїх славних предків. З вірою і любов'ю молимо Святого і Великого Покровителя України Архістратиґа Михаїла бути щитом нездоланним і забралом твердині Святої віри, Церкви православної на Україні» [2].

Одним з головних у політиці Гетьманату стало питання про створення Української Автокефальної Православної Церкви. Цей факт, безумовно, став визначальним у відносинах між митрополитом Антонієм та Павлом Скоропадським. Останній, не зважаючи на задекларовану позицію невтручання світської влади у церковні справи, часто намагався вплинути на ієрархів. Як стверджує В. Ульяновський, саме «...антиукраїнська позиція вищої церковної влади на чолі з митрополитом Антонієм змусила Гетьмана від політики невтручання у внутрішньоцерковні справи... поступово перейти до твердих вимог щодо проголошення автокефалії та підтримки національно-самостійницьких рухів у середовищі духовенства» [23, с. 11]. Антоній (Храповицький), натомість продовжував наполегливо протистояти «розкольніцким ідеям» Гетьманату, хоча, як далекоглядний громадсько-політичний діяч, не міг не розуміти: якщо певна частина суспільства охоплена ідеями набуття української політичної самостійності, її настрої неодмінно мають проникнути і в церковне середовище.

Можливо саме тому на одному з парафіяльних зібрань у Харкові Владика висловився про те, що : «українській церкві судилося мати самостійне значення і необхідно прагнути того, щоб цей неминучий історичний факт здійснився без хворобливих чвар» [12, арк. 73]. Він говорив про історичний зв'язок української Церкви із світовим християнством, про необхідність проведення на цю тему публічних дискусій у православному середовищі. Отже, архієпископ Антоній все ж таки припускав можливість розколу Православної Церкви на території колишньої імперії. Це єдиний приклад компромісного висловлювання Владика щодо можливого виникнення незалежної Української Церкви, який вдалося нам знайти. Інші його промови та практичні дії були спрямовані проти будь-яких спроб створення Української Автокефальної Православної Церкви.

Подальші відносини Антонія (Храповицького) з Гетьманом Скоропадським були досить неоднозначними. Колишній царський генерал і архієрей-великодержавник особисто симпатизували один одному, однак політична доцільність часто змушувала кожного з них ставитися до іншого з недовірою. Гетьман називав митрополита «людиною безумовно великого розуму» і визнавав його великі організаторські здібності, додаючи при цьому, що «при всьому його розумі, він вже занадто самодержавницького спрямування... чорносотенець старої школи і нічого іншого,

крім кинути до в'язниці, розстріляти, звернутися за допомогою до поліції у сенсі впливу на маси та затвердження православ'я – не вміє» [22, с. 199-200]. Павло Скоропадський згадував, як Антоній (Храповицький), намагаючись налагодити особистий контакт з ним, нібито пропонував Гетьманові провести обряд коронації [22, с. 200]. Сам владики Антоній постійно підкреслював свою віддаленість від світської влади, стверджуючи, що він мало знайомий із Гетьманом і не має жодної ваги в уряді [23, с. 11].

Взаємовідносини владики Антонія і Павла Скоропадського набули особливої напруженості під час обрання ієрарха митрополитом Київським і Галицьким. Слід нагадати, що за добу Гетьманату головне місце в формуванні державної політики щодо Церкви та релігії займало Міністерство сповідань, міністри якого були головними інформаторами всіх вищих державних органів стосовно церковного життя в Україні та за її межами. [24, с. 13]. Так, Міністр сповідань В. Зеньковський вважав неприйнятним проведення виборів митрополита до скликання II сесії Українського Церковного Собору. Однак вікарний єпископ Никодим, з метою проведення на посаду митрополита свого однодумця Антонія (Храповицького), виклопотав у Московського Патріарха дозвіл на проведення виборів під час роботи єпархіального Собору [14, с. 43; 25, арк. 3]. 5 травня 1918 р. єпархіальний Собор розпочав свою роботу і вже наступного дня делегати 164 голосами обрали Антонія (Храповицького) митрополитом Київським і Галицьким [11, арк. 2]. При цьому більшість присутніх проголосувала за необов'язковість затвердження виборів Всеукраїнським Собором і архімандритом Києво-Печерської лаври [27, арк. 32; 28, арк. 2; 29 арк. 8;].

Обрання митрополитом Київським і Галицьким «великого ворога України» прихильники автокефалії Української Православної Церкви розцінювали як спробу Московського патріархату протидіяти розкольніцтву з його точки зору намірам української влади [17, с. 25;]. Якщо згадати, що попередник Антонія (Храповицького), митрополит Володимир був вбитий під час захоплення більшовиками Києва, то це призначення слід розглядати як доволі небезпечне. Сам новообраний митрополит надіслав у Київ лише коротку телеграму «Надзвичайно збентежений обранням. Погоджуюсь» [20, с. 47].

Архієпископ Антоній не чинив перешкод обранню делегатів від Харківської єпархії на I Всеукраїнський Церковний Собор, на якому православні ієрархи повинні були обговорити перспективи державно-церковних відносин в Україні [10; 12, арк. 10]. Антоній (Храповицький) вирішив використати трибуну майбутнього церковного з'їзду для того, щоб відстоювати єдність Російської Православної Церкви і протидіяти спробам її роз'єднання [21, с. 84]. Владика попередив учасників Харківських єпархіальних зборів, що на Соборі пріоритетними будуть суто церковні проблеми, які не пов'язані з політичною ситуацією в країні [12, арк. 73; 26, арк. 1]. Як бачимо, він не бажав політизації болючого для себе питання створення Української Автокефальної Православної Церкви і хотів утримати підлеглих від захоплення політичної грою навколо цієї проблеми.

Більшість учасників єпархіальних зборів дійшли висновку, що представниками від Харківської єпархії повинні бути люди, які готові чинити опір всім спробам

церковного роз'єднання [12, арк. 73]. Окремі учасники зборів досить своєрідно розуміли сутність питання про створення автокефальної Української Православної Церкви. Наприклад, протоієрей І. П. Знаменський вважав, що до складу майбутньої Української Автокефальної Православної Церкви повинні будуть відійти парафіяни і священники – етнічні українці, а етнічні росіяни залишаться в складі Російської Православної Церкви [12, арк. 73]. «Історія нас поєднала. Багато великоросів живе та працює в Малоросії. Як і малороси – в великоруських губерніях, всі вони вже багато років працюють на користь місцевого населення. Необхідно щоб в випадку роз'єднання не було репресій по відношенню до тих і до інших» – зауважив протоієрей І. П. Знаменський [12, арк. 73].

Було вирішено делегувати від єпархії групу міських священників, а також по одному священику, одному диякону, одному псаломщику та по три мирянина з кожного повіту [12, арк. 1]. За особистим розпорядженням владики Антонія, почали відбуватися повітові зібрання, на яких обиралися делегати, гідні представляти єпархію на Всеукраїнському Церковному Соборі, кожному з яких виплачувалось 200 крб. на місяць [12, арк. 1]. 14 грудня 1917 р. архієпископу Антонію надійшло особисте запрошення від голови президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради О. Маричева з таким змістом: «Тимчасова Всеукраїнська Православна Рада сповіщає ваше Преосвященство, що на об'єднаному зібранні Церковної Ради ... прийнята резолюція: «Єпископат українських єпархій, разом з Церковною Радою, з благословення Всеросійського Помісного Священного Собору, визнаний канонічним правовим органом для скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Просимо вас, Владико, приїхати до Києва та прийняти участь в Соборі» [12, арк. 5].

Але Антоній (Храповицький) сумнівався у легітимності як Всеукраїнського Церковного Собору так і в легітимності свого призначення на посаду митрополита Київського і Галицького. Як показали подальші події, побоювання нового митрополита не були даремними. Повноваження Собору поставив під сумнів сам Павло Скоропадський. Гетьманський уряд не визнав виборів митрополита дійсними навіть після їх затвердження спеціальним наказом Московського Патріарха. Скоропадський стверджував, що «Патріарх... не мав рації у цій справі» і направив офіційний протест Тихону (Белавіну) [13, с. 52; 23, с. 197]. Деякі українські міністри закликали не пускати владику Антонія до Києва, пропонували за допомогою німців відчепити його вагони від потягу. До затвердження митрополитом Київським та Галицьким владику Антонія в усіх офіційних світських документах і під час прийому у Гетьмана продовжували називати виключно митрополитом Харківським [9].

Для новообраного митрополита позиція голови Української Держави була дуже важливою. Він особисто відвідав П. Скоропадського з метою запевнити його, що «...Церква всебічно співчуває та всіляко хотіла би підтримати той новий лад, що почав затверджуватися в Україні» [23, с. 86]. Втім, такі прояви поваги і лояльності до гетьманського уряду не завадили Владиці протидіяти офіційній урядовій політиці щодо створення в Україні Автокефальної Церкви. Вже 15 травня 1918 р. Антоній (Храповицький) ініціював збори харківського духовенства для визначення спільної позиції відносно майбутнього Православної Церкви в Україні, а також обрання

делегатів на II Всеукраїнський Церковний Собор. Заради проведення цього важливого заходу Владика навіть проігнорував запрошення міністра сповідань В. Зеньковського приїхати до Києва «...для обговорення деяких питань церковного життя» [5].

Головною темою доповідей на чергових харківських єпархіальних зборах знов стала проблема автокефалії Української Православної Церкви. І. Захаржевський стверджував, що Українська Церква історично ніколи не була автокефальною, а лише автономною і якщо допустити її відокремлення від Російської Православної Церкви, то «для православної віри виникне страшна небезпека як з боку Римського Папи, так і з боку протестантів, які мріють про підпорядкування собі Православної церкви» [3]. У підсумку І. Захаржевський зазначив, що можна говорити лише про автономію Української Церкви у складі Російської Православної Церкви на чолі з Московським Патріархом. Виступаючого підтримали І. Бич-Лубенський, єпископ Сумський Митрофан, протоіереї І. Пичета, І. Дмитрієвський [3]. Професор О. Погодін у своїй доповіді «Значення церкви у житті слов'янських народів» звернув увагу присутніх на той факт, що у минулі роки православна церква сприяла об'єднанню сербів, болгар і чорногорців і висловив надію, що й у майбутньому вона «допоможе відродити Росію» [3].

На Всеукраїнський Собор від Харківської єпархії були обрані від мирян – І. Бич-Лубенський, А. Мізін, А. Чалишев, І. Кривошеєв, В. Румянцев, А. Вязигін, Б. Стреляний; від законовчителів – І. Артинський; від духовно-навчальних закладів – В. Тихомиров; від чернецтва – єпископ Сумський Митрофан; від кліриків – отець А. Станіславський, диякон Ф. Григорович, протоіереї Т. Буткевич та ін [4].

У резолюції, прийнятій на зборах, зазначалося що харківські делегати II Всеукраїнського Церковного Собору «всіляко відстоюють єдність і неподільність Всеросійської Православної Церкви, очолюваної Патріархом Московським і всієї Русі, який керує Російською Церквою на канонічних засадах разом із Помісним Собором, що скликається періодично, і Святішим Синодом, що постійно діє при Патріархаті; Українська церква ніколи не була автокефальною і не має ніяких канонічних підстав проголошення її автокефалії тепер; у внутрішньому своєму житті та діяльності Українська церква автономна; всі ієрархи Української церкви підлягають...митрополиту Київському і Галицькому під благословенням Патріарха Московського; у своїх внутрішніх справах кожна єпархія управляється своїм єпископом, керуючись правилами і постановами Всеросійського Помісного Собору; відстоювати в богослужінні чисту церковнослов'янську мову без будь-якої зміни в бік українізації православного богослужіння; всіляко відстоювати свободу церковного управління від засилля світської влади (в тому числі ціною відмови від державної матеріальної підтримки)» [4].

Гетьман П. Скоропадський, як далекоглядний політик, добре усвідомлював, що православний клір України у більшості своїй схвально поставився до обрання Антонія (Храповицького) митрополитом Київським і Галицьким. Це означало, що на найближчому Всеукраїнському Церковному Соборі цей вибір буде підтверджений, оскільки перешкоджання йому з боку світської влади виглядало б як неприховане втручання у внутрішню церковні справи. Тому 21 червня 1918 р., після

затвердження делегатами II сесії Всеукраїнського Церковного Собору владики Антонія митрополитом Київським і Галицьким, Гетьман змушений був офіційно визнати це рішення. У своєму листі, адресованому ієрарху, П. Скоропадський писав: «Ваше Високопреосвященство, владико Антоній. Ознайомившись з бажанням Всеукраїнського Церковного Собору і взявши до уваги Вашу відданість існуючому державному ладу на Україні, засвідчену в листі до мене, повідомляю Вам, що 25-го сего червня, як глава Держави Української, визнаю Вас митрополитом Київським і Галицьким. Сподіваючись на молитви Ваші, залишаюся з глибокою повагою і прихильністю Павло Скоропадський» [22, с. 179].

Своє останнє богослужіння на посаді архієпископа Харківського та Охтирського владики Антоній відслужив напередодні від'їзду до Києва, 16-17 травня 1918 р. Церемонія прощання із Харківською кафедрою розпочалася 16 травня божественною літургією в Успенському кафедральному соборі; о 12 годині на Соборній площі відбулося «всенародне прощальне молебствіє» і хресна хода за участі всіх міських церков; вранці 17 травня відбулися божественна літургія і настановний молебен у Благовіщенському соборі, а в архієрейських покоях – прощання з прихожанами [18; 19]. До Києва митрополита Антонія супроводжувала спеціально обрана «депутація» духовенства, а незабаром до столиці виїхало 60 делегатів Всеукраїнського Православного Собору від Харківської єпархії [7]. До обрання нового архіпастиря Патріарх Тихон призначив тимчасово правлячим єпархією єпископа Неофіта Старобельського [8].

Висновки. Таким чином, основними моментами взаємодії митрополита Антонія (Храповицького) та Гетьмана П. Скоропадського були питання створення Української Автокефальної церкви, причому обидва лідери цілком ясно розуміли актуальність цього питання, але по-різному на нього дивилися: П. Скоропадський з позицій національної ідеї та її втілення в церковному житті, владики Антоній – з позиції класика богослужіння, реставратора Патріаршества та неухильної ідеї канонічної цілісності української церкви.

Список літератури: 1. *Без назви* // Возрождение – 1918. – 15 мая. 2. *Без назви* // Возрождение – 1918. – 16 мая. 3. *Без назви* // Возрождение. – 1918. – 17 мая. 4. *Без назви* // Возрождение. – 1918. – 25 мая. 5. *Без назви* // Возрождение. – 1918 – 28 мая. 6. *Без назви* // Возрождение. – 1918. – 12 мая. 7. *Без назви* // Возрождение. – 1918. – 8 июня. 8. *Без назви* // Возрождение. – 1918. – 13 июня. 9. *Без назви* // Южный край. – 1918. – 22 июня. 10. Всеукраинский церковный собор // Южный край. – 1918. – 25 апреля. 11. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 101. – Спр. 1381. Про обрання митрополита Антонія на Київську кафедру та про доручення преосвященному Неофіту управляти єпархією (1918 р.). 12. ДАХО. – Ф.40. – Оп. 104. Спр. 730. Про скликання Всеукраїнського церковного собору в Києві (1917 р.). 13. Дорошенко Д. Православна церква у минулому та сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін : Нація в поході, 1940. – 69 с. 14. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания / В. Зеньковский. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с. 15. Лаврик Г. В. Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні (1917–1923 рр.) : історико–економічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. В. Лаврик. – Запоріжжя, 1996. – 17 с. 16. Лаврик Г. Скарби лишилися поза вжитком школи. Релігійна освіта в Україні в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921рр. // Влада і церква в Україні / Зб. Статей / За ред. В.О. Пашенка. – Полтава, 2000. – С. 75–98. 17. Липківський В. Українська Православна церква (коротка історія): Видання консисторії Української греко–православної церкви в Канаді / В. Липківський. – Б.м., 1934. – 36 с. 18. Отъезд Митрополита Антония // Южный край. – 1918. – 15 июня. 19. Порядок проводов Митрополита // Южный край. – 1918. – 16 июня. 20. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М. : Республика, 1995. – 511 с. 21. Силантьев В. І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.): Дис... д–ра іст. наук: 07.00.01 / В. І. Силантьєв / Національний технічний ун–т «Харківський політехнічний ін–т». – Х., 2005. – 461 арк. 22. Скоропадський П. Спогади : Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський, голов. ред. Я. Пеленський. – К.– Філадельфія, 1995. – 492 с. 23. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради) : Навч. посібник / В. І. Ульяновський. – К. : Либідь, 1997. – 200 с. 24. Утверждение избрания Митрополита Антония // Южный край. – 1918. – 11 июня. 25. ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 4008. Участь академії в Київському єпархіальному соборі для вибору Київського єпархіального архієрея (митрополита) (1918 р.). 26. ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 19. Протоколи засідань і рішення Українського православного собору (1918 р.). 27. ЦДІАК. – Ф. – 172. – Оп. 1. – Спр. 295. – Канцелярія київського митрополита по київській єпархії за 1918 рік (1918 р.) 28. ЦДІАК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 4009. – Про затвердження Київським митрополитом архієпископа Антонія, архієпископа Харківського та Охтирського, прибуття його до Києва, зустріч та показ йому корпорації академії (1918 р.). 29. ЦДІАК. – Ф.167. – Оп. 101. – Спр. 798. Київський єпархіальний елекційний собор і вибори київського митрополита (1918 р.). 30. Церква в Українській державі, 1917– 1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : Навч. посібник. для вузів / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь , 1997. – 320 с.

Надійшла до редколегії 2014 р.

УДК 94 (477.54)

Погляди Павла Скоропадського та митрополита Антонія (Храповицького) на актуальні питання церковного будівництва в Україні (квітень – червень 1918 рр.) / С. С. Телуха // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків:НТУ «ХП». – 2014. - № 25 (1068). – С. 126-133. Бібліогр. : 30 назв. – ISSN 2079-0813.

В статті на основі архівних джерел та наукової літератури аналізуються актуальні питання церковного життя в Україні в перші місяці діяльності Гетьманату. Висвітлено погляди лідера держави та архієрея Російської Православної церкви щодо створення Української Автокефальної Православної церкви, в контексті загальних тенденцій в українському релігійному та суспільному житті.

Ключові слова: автокефалія, вибори митрополита, Всеукраїнський Церковний Собор, Гетьманат, православна церква.

УДК 94 (477.54)

Взгляды Павла Скоропадского и митрополита Антония (Храповицкого) на актуальные вопросы церковного строительства в Украине (апрель - июнь 1918 гг.) / С. С. Телуха // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків:НТУ «ХП». – 2014. - № 25 (1068). – С. 126-133. Бібліогр. : 30 назв. – ISSN 2079-0813.

В статье на основе архивных источников и научной литературы анализируются актуальные вопросы церковной жизни в Украине в первые месяцы деятельности Гетманата. Отражены отношения между лидером государства и представителем Русской Православной церкви относительно создания Украинской Автокефальной Православной церкви, в контексте общих тенденций в украинской религиозной и общественной жизни.

Ключевые слова: государство, Гетманат, православная церковь, автокефалия, выборы митрополита, Всеукраинский Церковный Собор.

This article on the basis of the archived sources and scientific literature pressing questions church life in Ukraine in the first months of activity of Get'manatu are analysed. Relations are reflected between the leader of the state and Russian Orthodox church in relation to creation of the Ukrainian Avtokefal'noy Orthodox church, in the context of general tendencies in Ukrainian religious and public life.

Keywords: state, Get'manat, orthodox church, avtokefaliya, elections of metropolitan, Allukrainian Church Cathedral.